

FOLKE VIRKE

Oktober - November - December 2017

Derfor er reformationen vigtig

www.folkevirke.dk

4

»Lutheriet« vil også blive fejret, fortolket og diskuteret i 2117

Af Mette Bock, kirkeminister

Den unge Martin Luther

8

Af Aage Hoffmann, cand.pæd., ph.d.

14

Reformation og hekseforfølgelser i Danmark

Af Torben Brink, cand.theol. og sognepræst

FOLKEVIRKE

Social, kulturel og politisk oplysning

Udgivet af oplysningsbevægelsen
FOLKEVIRKE

Oplag: 1.200 . ISSN 0015-5845

**Deadline for næste nummer:
20. januar 2018**

Bladet kan kun bestilles ved direkte
henvendelse til:

Folkevirkes kontor

Niels Hemmingsens Gade 10, 3. sal
1153 København K
Tlf. 33 32 83 11
E-mail: folkevirke@folkevirke.dk
www.folkevirke.dk

Dette nummer koster i styksalg
kr. 60 + porto.

Særpris for klassesæt.

Bladabonnement kr. 210 + porto pr. år

Medlemskab kr. 400 pr. år

Beløbene kan indbetales på

Folkevirkes konto:

Reg.nr. 7031 . Kontonr. 1099538

Redaktion

Annemarie Balle (ansvarshavende)

Firkløvervej 1

2400 København NV

Tlf. 51 51 24 20

Forretningsudvalg

Formand: Annemarie Balle

Næstformand: Jeanne Bau-Madsen

Kasserer: Tove Hinriksen

Ulla-Brita Gregersen

Karen Hallberg

Annam Al Hayali

Lene Lund Hansen

Mona Jensen

Tove Kristensen

Britta Poulsen

Susanne Tarp

Tryk og layout

Aars Bogtryk & Offset, tlf. 98 62 17 11

E-mail: aarsbogtryk@aarsavis.dk

Layout: Louise Christensen

Genrefotos: www.colourbox.dk

FORENINGEN AF
DANSKE KULTUR-
TIDSSKRIFTER

God læselyst om reformationen!

At prædike Kristus er sandelig et tungt og vanskeligt embede. Havde jeg vidst lidt om det, ville jeg aldrig i al evighed have hengivet mig til det, men sagt med Moses: Send, hvem du vil!

Martin Luther

Folkevirke har valgt, at årets sidste temanutnummer skal sætte fokus på reformationen. I årets løb har der været skrevet meget om reformationen, men Folkevirke har vanen tro udvalgt skribenter, som har forskellige indfaldsvinkler til emnet. På den måde får læserne en solid platform at stå på og et godt og fagligt udgangspunkt, når de skal have indblik i emnet.

Dette temanummer har Folkevirkes næstformand, Jeanne Bau-Madsen, været

gæsteredaktør på. Jeanne Bau-Madsen har prøvet det før, og hun har desuden en solid historisk baggrund. Derfor har hun med faglig viden kunnet vælge de bedste skribenter til at skrive i dette temanummer!

God læselyst og på gensyn i Folkevirke!

Annemarie Balle

INDHOLD

Derfor er reformationen vigtig	3
»Lutheriet« vil også blive fejret, fortolket og diskuteret i 2117	4
Den unge Martin Luther	8
Reformation og hekseforfølgelser i Danmark	14
Luther om og i undervisningen	19
Folkevirke til Kultur møde på Mors:	
Spændende kulturdialoger	22
Mangfoldighed i Danmark	24
Folkevirkes Bedsteforældre/Børnebørn-lejr 2017	25
Arrangementskalender 2018	26
En spændende eftermiddag med forskellige kunstneriske udtryk:	
Kvindestemmer 2018	28

Forside:

Nederst i midten: Udsnit af alteret i St. Marienkirche, Wittenberg, 1547. På predella står Luther til højre og peger på Kristus i midten med den ene hånd og på Bibelen med den anden. Billedet er fra bogen »Nye horisonter« af Steffen Heiberg, 2016 (side 328).

Derfor er *reformationen* vigtig

Afgæsterektor
Jeanne
Bau-Madsen,
cand.pæd. og
næstformand i
Folkevirke

I sommer deltog jeg i Hesselbjerg Musikfestival på Nordlangeland. Den foregik en sommeraften i Kar-skoven på Langeland. Her spillede Louise Hjort Hansen på blokfløjte eksperimenterende elektronificerende improvisationer over musik af Hildegard af Bingen.

Komponisten er blevet kaldt middelalderens mest betydningsfulde kvinde og omtales ofte som »den hellige Hildegard«. Hun er født i 1098 og døde i 1179. At Hildegard havde mulighed for at komponere skyldtes, at hun var gået i kloster – først som nonne senere som abbedisse. Dette betød, at hun havde mulighed for at dygtiggøre sig – hun kunne i fred og ro komponere musik, som altså stadig spilles i dag. Muligheden for at studere blev for kvinder umuligt efter Reformationen. Klostrene blev lukket og kvinderne måtte leve efter de regler, Luther havde opstillet i »Hustavlen« i sin lille Katekismus.

Her blev det fastslået, at kvinders plads var i hjemmet som hustru og moder. Der står i afsnittet »Ægtehustru-er«: »I hustruer skal indordne jer under jeres mænd,

så også de mænd, der ikke vil lyde ordet, kan vindes uden ord ved deres hustruers færd.« Om ægtemændene står der: »I mænd skal leve med forstand sammen med jeres hustruer som med en svagere skabning; og vis dem ære som dem, der også er med arvinger til livets nådegave, for at jeres bønner ikke skal hæmmes.«

I Hustavlen er også råd til, hvordan enker ikke bør leve efter deres lyster, men sætte deres håb til Gud, hvordan børn skal opdrages til at lyde Herren og deres far og mor, hvordan tjenestefolk skal lyde deres herre, og de unge skal underordne sig de ældre.

For Luther var lediggang ikke Guds, men djævelens vej.

Mennesket var for Luther født til at arbejde, som fuglen er født til at flyve. Men arbejdet skal udføres i kald og stand som kilde til hjælp for næsten, ikke til privat berigelse.

Disse leveregler blev reglerne, som gjaldt for de protestantiske danskere helt op i vor tid!

Her ved slutningen af 2017 kan vi se tilbage på et år, hvor vi har fået sat Reformationen i et nyt perspektiv. Bogudgivelserne har væ-

ret mange, og diskussionerne har været interessante og givende.

»Folkevirke« vil med dette nummer præsentere nogle af de nye synsvinkler på Reformationen og Luther, som har vist sig. Kirke- og kulturminister Mette Bock skriver om den folkelige kirke, og cand.pæd., ph.d. Aage Hoffmann giver os en psykohistorisk analyse af den unge Martin Luther.

Sognepræst Torben Brink gør op med sammenhængen mellem Luther og hekseafbrændingerne.

Til sidst skriver cand.mag. Otto Rühl om Luthers betydning for den danske grundskole.

Folkevirke håber, at dette blad vil være en interessant afslutning på fejringen af 500 året for tesernes opslag på døren til slotskirken i Wittenberg 31. oktober 1517.

Kilder:

- »Dr. Martin Luthers Lille Katekismus«. Det Kongelige Vejsenhus' forlag, 1977.
- Steffen Støvring: »Luther. Et bekyringsfrit hjerte«. Akademisk Forlag, 2016.
- Uffe Østergård: »Hvorfor er danskerne danske?« Eksistensen, 2017

Musiker Louise Hjort Hansen spillede på Hesselbjerg Musikfestival på Nordlangeland på blokfløjte eksperimenterende elektronificerende improvisationer over musik af Hildegard af Bingen.

Foto: Jørgen Gudmund Larsen.

»Lutheriet« vil også blive fejret, fortolket og diskuteret i 2117

Foto: Søren Banggaard

Afkirkeminister
Mette Bock

»Hvornår slipper vi for alt det lutheri?« Spørgsmålet blev for nyligt stillet af en besøgende på Præsidiets for Reformationsjubilæets Facebook-side.

Inden året er omme, tyder alt på, at der landet rundt vil være afholdt op imod 1.000 arrangementer i anledning af, at det i 2017 er 500 år siden, Martin Luthers teser mod den katolske afladshandel kom op at hænge på porten til slotskirken i Wittenberg.

Og nu må det altså være nok, mente denne Facebook-bruger med akut Luther-forstoppelse.

Bortset fra at det næppe har været hensigten at overfodre befolkningen med reformations-fejring, er det dog dejligt, at spørgsmålet blev stillet. Det viser nemlig, at Præsidiets målsætning tilsyneladende er tæt på at være nået: Der er blevet informeret så vidt og bredt, at kendskabet til reformationen vitterligt er øget – ikke kun i kirkelige sammenhænge men også til brugerne af de sociale medier.

Det kunne man ellers godt være bekymret for ikke var sket. Da Præsidiets blev nedsat af den daværende regering i 2010, var ambitionen om, at reformationen syv år

senere skulle fejres ledsaget af en bevilling på nul komma nul kroner, så udgangspunktet var ikke nemt. Men ad vejen lykkedes det heldigvis Præsidiets at få skrabt så tilstrækkeligt mange penge sammen fra ministerier, fonde og folkekirke, at der både nationalt og lokalt er stablet en markering på benene, som er ganske flot og kommer vidt omkring.

Det var dog ikke kun det sløje, økonomiske udgangspunkt, der gjorde, at det langt fra var givet – for ud af de fem reformationsjubilæer, som nu er afholdt siden 1517, kan man om det i 2017 i hvert fald tørt konstatere, at vi lever i en post-sekular tid, hvor den fælles forståelse af reformationens betydning for både kirke og samfund ikke er noget, vi nødvendigvis er enige om. At legitimere fejring eller markeringer af noget, vi er fælles om, er i det hele taget svært i dag. Vi er mindre end nogen sinde før enige om, hvad der absolut og ufravigeligt er vigtigt for vores samfund.

Religionsforskrækkelse

Hvad er umisteligt? Hvad skal vi være kritiske over for? Og hvor kritiske skal vi så være? Det kommer i sandhed an på, hvem man spørger.

Det skal man ikke jamre over – det gælder for alle. Men man kan konstatere, at i et samfund med så stor religionsforskrækkelse som det danske i 2017, er det i udgangs-

punktet ekstra meget op ad bakke at ville fejre et teologisk opgør med stor samfundsmæssig konsekvens, der begyndte for ikke mindre end 500 år siden.

For det første handler det om det kristne menneskes forhold til Gud. Det er i sig selv et barskt udgangspunkt for det flertal af befolkningen, som ganske vist oftest er med-

Martin Luther,
1483-1546.

lemmer af folkekirken men ikke nødvendigvis så tæt på det kirkelige.

For det andet handler det om samfundsmæssige konsekvenser, som reformationen ikke er ene om at bære ansvaret for, men som altid samvirker med andre tendenser. Det gør ikke reformationens isole-rede andel i udviklingen mere klar. For det tredje foregik det for 500 år siden. Det er så længe siden, at det slet ikke harmonerer med et moderne informationssamfund, hvor de fleste opdaterer deres

viden via nyhedsrullen på Facebook. Her er 500 år i sandhed en evighed.

For det fjerde er der lige den hage ved reformationens betydning i Danmark, at Luthers tanker er blevet vendt og drejet af mange teologiske sværvægttere siden da – først og fremmest Grundtvig og Kierkegaard. Luthers teologiske opgør har altså været igennem fortolkninger, der går i hver sin retning men sjældent tilbage til den oprindelige Luther.

Grundtvig sagde det selv på denne måde: »Jeg fører Luthers tanker videre ved at kritisere dem«, og på den måde er reformationen fortsat og fortsætter endnu i dag.

Reformationen fortsætter

Et par eksempler fra tidligere fejring-er kan hjælpe med at gøre det klart, hvad der er sket med vores syn på en begivenhed som reformationen.

I 1917 var man i Tyskland midt i europæisk histories store krise, 1. verdenskrig. Det fik kejseren til at udskyde reformations-fejringen, for den kunne ikke finde sted, mens nationen var begravet i en krig af det omfang. Fejres skulle den jo – så vidt muligt med pomp og pragt.

I Danmark var der fredeligere. Den officielle fejring fandt først og fremmest sted ved, at skolebørnene den 30. oktober havde »Luther-dag« med klar luthersk tale og sang på alle landets skoler. På jubilæumsdagen den 31. oktober fik de alle fri. Det bidrog sikkert til at øge Luthers popularitet hos de kommende generationer.

I »Mindeskrift til Reformationsjubilæet 1917« skrev kirkehistorikeren Hjalmar Holmqvist om, hvordan Luther afsluttede middelalderens mørketid. I stedet fik reformationen æren for at spille smukt sammen med humanismen og renæssancens åbning af verdensbilledet. Set med danske briller anno 1917 var der ikke mange grænser for reformationens gunstige kirkelige og samfundsmæssige betydning – man så sig som synkroniseret med Luthers kulturelle horisont, og det var nærmest såre godt.

I 1817 var man endnu mere fuldtonet i sin begejstring over reformationens store betydning.

Problemet kunne være at gøre befolkningen begribeligt, hvor meget der egentlig var at takke for, men med bogen »Underviisning til den danske almue om de fortrinligste velgierninger, som kirkeforbedringen har skænket os«, kastede den sjællandske biskop Münter sig over opgaven at manuducere de uvidende.

Skolebørnene skulle heller ikke snydes. Skolelæreren Christian Buch Hallager forfattede »Jubel-gave for børn eller kort udtog af religionsforbedrerens dr. Morten Luthers levnet og sande religionsbegreber« som særlig reformations-børnebog. Siden den lutherske ortodoksi under enevælden allerede fra 1736 havde gjort »Luthers lille katekismus« til obligatorisk læsning som betingelse for at blive konfirmeret, var der ikke stor tvivl om jubel-gavens relevans: Skolebørnene var nødt til at få et nært og grundlæggende kendskab til Luthers teologi. Det var ikke kun kristeligt set

nødvendigt at give videre til kommende generationer – at blive konfirmeret var så snævert forbundet med at opnå civile rettigheder som borger, at konfirmation eller ej næppe kunne betragtes som et valg. Eksemplerne fortæller en del om den fælles historie, vi kommer fra – om man kan lide det eller ej. De viser, at afgørende forhold i tilværelsen har ændret sig så radikalt, at sammenligninger med dengang er meget svære.

På Luthers tid var kirken og de gejstlige magthavere. Og efterlivet efter døden en alvorlig bekymring for de fleste.

I det meste af den mere end 200-årige periode fra 1660 til grundlovens vedtagelse var enevældekongerne stærkt optagede af at få gennemført en luthersk ortodoksi, som vi med vores tids religionsfrihed kan have svært ved helt at forstå omfanget af.

I 1817 var det ikke inden for realiteternes verden at forestille sig, at reformpædagogikken en dag ville gøre sit indtog i skolen. Her vægtede man i stedet, at børnene fik et grundlæggende indblik i den tro, man var fælles om.

I 1917 var man fuldtønt i sin hyldest af Luthers betydning for ikke bare at have introduceret et bedre Gudsforhold end katolikernes men derimod hele den arbejdsomme, nordeuropæiske version af et humant, åbent samfund. Det fulde omfang af 1. verdenskrigs katastrofale omfang havde endnu ikke bundfældet sig, og nordvesteuropæisk, luthersk civilisation så på sig selv med noget, vi i dag måske nærmest kan kalde selvfedme.

Nye vilkår

Når markeringen af reformationsjubilæet skal søsættes i vor tid, er vilkårene ikke bare forskellige fra dengang – de er nærmest vendt på hovedet.

»Er der overhovedet noget at fejre«, har kritikerne spurgt og fulgt op med konstateringer af, at vi har hørt for lidt om Luthers anti-demokratiske sindelag, hans had mod jøder og hans støtte til den brutale nedkæmpelse af bondeopstanden i 1525, hvor flere tusinde bønder blev dræbt.

De indvendinger er helt berettigede. Det er naturligvis et ubetinget gode, at vi i dag forholder os kritisk til historiske begivenheder og deres betydning for samfundet i dag. Selvfølgelig. Og når perioden er så lang som de 500 år, der er gået fra Luthers tese-opslag til i dag, giver det selvfølgelig ingen mening at se på begivenheden, som man gjorde i hverken 18- eller 1917. Et af 2017s initiativer har været forlaget Eksistensens udgivelse af en lille serie små bøger, der på lettilgængelig måde søger at udbrede kendskabet til reformationens samfundsmæssige betydning. I udgangspunktet må læseren jo tænke, at når titlen er »Hvorfor slår vi ihjel? – om reformationen og krigen«, får man det fulde og klare billede af, hvad Luther mente om religiøst betinget krigsførelse. Og at det sikkert er det, vi stadig – bevidst eller ubevidst – benytter os af, når danske soldater sendes på missioner ude i verden. På samme måde med »Hvorfor er vi så flittige? – om reformationen og arbejdet«. Her må det være en fremstilling af Luthers

indflydelse på nordeuropæisk arbejdsetik, der står for tur.

I den lille series fremstillinger afsluttes dog hver gang med et lille efterskrift under overskriften »Hvis ikke....«. Og her går det igen, at samtlige forfattere inddrager andre begivenheder og udviklinger end reformationen som årsager til, at samfundet ser ud, som det gør i dag. Reformationen står aldrig alene, for meget andet må også tages i betragtning:

Oplysningstiden, industrialiseringen, arbejderbevægelsen, de folkelige bevægelser, grundtvigianismen, ligestilling mellem kønnene – fortsæt selv listen.

Øget bevidsthed

At kigge tilbage på en 500 års begivenhed som reformationen er historisk dannende – det øger vores bevidsthed om, hvor vi kommer fra, hvad landet er rundet af, og hvad der har været afgørende i landets historie.

Allerbedst er det dog, hvis denne bevidsthed ikke blot aflejres som et minde om svundne tiders diskussioner, stridigheder og kompromiser men også bruges som afsæt for at agere som aktiv medborger i det samfund, vi har i dag. Da Luthers ærinde først og fremmest var teologisk, er folkekirken et relevant sted at kigge hen for at drage en lære af, hvad det var, der skete i 1517 – med al respekt for, at de samfundsmæssige konsekvenser uden for kirken også er omfattende og interessante.

For det folkekirkelige er Luthers reformation tilsat Grundtvigs tanker og I.C. Christensens indførelse

Tesedøren i Slotskirken i Wittenberg.

af menighedsrådene i 1903 en forudsætning for, at vi har kunnet udvikle en kirke styret af folket. En lokalt forankret folkekirke med rummelighed og plads til alle. En kirke hvor præsten ikke kan frakende den enkelte plads som »ikke tilstrækkeligt troende« og en kirke, hvor enhver frit kan engagere sig og være med til at styre det lokale,

kirkelige liv. Det er en kendsgerning, at Danmark udmærker sig ved at have en folkekirke med en stadig uhørt stærk folkelig forankring. En folkekirke hvor man trods ind imellem store indbyrdes uenigheder er enige om at forblive i samme trossamfund. Det er langt fra kun Luther og reformationens skyld.

Reformationen er en aldrig standende proces, som vi stadig lever midt i. Det tror og håber jeg, man også vil fejre i 2117 – for det er med reformationen, samfundet og folkekirken, som forfatteren Benny Andersen har beskrevet sit forhold til kvinder og samlivet med dem: »Det er vanskeligt med men umuligt uden.«

Den *unge* Martin Luther

Af cand.pæd., ph.d.
Aage Hoffmann

I artiklen belyses opvækstvilkårenes betydning for Martin Luthers livsbane og senere virke som protestantisk reformator. Det sker i en sammenlignende analyse, der bygger på et skrift udgivet ved reformationsjubilæet (1917) og et skrift (1958), der har den freudianske psykoanalyse som sit grundlag.

I anledning af reformationsjubilæet i 1917 skrev den svenske kirkehistoriker og teolog Hjalmar Holmquist (1873-1945), at Martin Luther »har betydet mere for den kristne verdens historie end nogen anden efter apostlenes dage«.¹

Holmquist dvæler ikke kun ved tiden efter Luthers 95 sætninger i 1517 vendt imod afladshandlen.

Hans skrift markerer tillige et skifte i synet på Martin Luthers virke ved at medtænke opvækstvilkårenes betydning.

Omkring 40 år senere udkom den tysk-amerikanske psykoanalytiker Erik H. Eriksons (1902-1994) bog, *Luther som ung mann* (1958).²

Erikson bruger den freudianske psykoanalyse for at vise, hvorledes opdragelsen og de ubevidste forestillinger har betydning for Luthers livsforløb.

Selv om formålet med de to skrifter og de samfundsmæssige vilkår

ved udgivelserne er vidt forskellige, har jeg sat dem over for hinanden i mit forsøg på at besvare spørgsmålet: Hvordan og på hvilke områder fik Martins forhold til sin far og mor i de unge år betydning for hans valg af livsbane og senere virke som protestantisk reformator?

En angstfuld barndom i et velstående hjem

Fra at have været bjergværksarbejder havde faderen arbejdet sig op til at blive arbejdsgiver. På grund

af sin redelighed og dygtighed blev han ifølge Holmquist en af byens (Mansfeld) mest ansete borgere og fik sæde i byens styrelse. Han skaffede sig eget hus, hvor hans sparsommelighed og strenge opdragelsesmetoder udgjorde rammen for et velstående hjem for Martin og hans seks søskende. Moderen beskrives som arbejdsom (»arbejds-træl«), udholdende og pligttro.³ Martin blev opdraget med en strenghed, der ifølge Holmquist synes strengere end tidens sædvanlige hårdhed. Det gik ud over

Martin, som udviklede en skræk for faderen. Også moderen var hård imod Martin, der udviklede en angstfølelse, som aldrig helt forsvandt.⁴

Selv har Luther skildret sin barndom som både fattig og angstfuld. Han anser den strenge opdragelse som årsag til, at han gik i kloster og blev munk. Dog bevarede han ifølge *Holmquist* kærligheden til forældrene.⁵

Erikson derimod mener, at Martin var i tvivl om, hvorvidt faderen, når han straffede, virkelig var ledt af kærlighed og retfærdighed – ikke af vilkårlighed og ondskab.

»Denne tidlige tvivl blev senere projekteret på Faderen i himlen i så voldsom grad, at Martins lærere i klosteret måtte lægge mærke til det. »Gud hader ikke dig, du hader ham«, sagde en af dem. Det var tydeligt, at Martin, som stræbte så desperat for at retfærdiggøre sig, også ledte efter en formel for evig retfærdighed, som kunne retfærdiggøre Gud som dommer».⁶

Ifølge *Steffen Støvring* havde faderen og moderen store ambitioner på Martins vegne. Allerhelst så de ham som jurist, så han kunne blive rådgiver i den driftige familievirksomhed. Det er nærliggende, at de strenge opvækstvilkår »har sat sit dybe præg i ham og gjort ham til offer for tidens angstfyldte atmosfære, hvor Gud var en overvældende og nærværende magt – krævende, straffende, ubønhørlig».⁷ Det gjaldt om at stramme sig an eller indsmigre sig. Han opfattede sit tidlige liv som en plage.

Fra moderen havde Martin ifølge *Holmquist* arvet »den aldrig træt-

tede arbejdskraft, men også frygt-somheden inderst i sit væsen«. Fra faderen havde han »den trodsige selvfølelse og lidenskabelige voldsomhed, men også middelalderbondens underdanige ærbødighed for dem, der var højt på strå i samfundet, og dybt rodfæstede agtelse for lov og tradition».⁸

Ganske rammende er *Eriksons* ord: Faderen ønskede, »at sønnen skulle tjene fyrster og byer, købmænd og laug – og ikke præster og biskopper og den pavelige finans».⁹

Med dommens dag i baghovedet

Ligesom i hjemmet var også Martins skolegang i Mansfelds kommuneskole fra omkring 7 års alderen præget af den katolske gudsfrygt efter et middelalderligt skema. I hans ældre dage drejede hans minder fra skole og hjem sig ifølge *Holmquist* næsten udelukkende om straf og frygt.¹⁰

Som 13-årig blev han sendt i latin-skole i Magdeburg, hvor han blev indkvarteret sammen med andre skoleelever hos »Brødrene af fælleslivet«, en from munkelignende lægmandsbevægelse, der var præget af senmiddelalderlig mystik og bibelhumanisme. Ifølge *Støvring* vides der ikke så meget om de to år, han opholdt sig her.¹¹

To år senere blev han flyttet til Eisenach, der ligesom latinskolen i Magdeburg var streng og hård, hvilket han senere kritiserede skarpt. *Støvring* ser alligevel hans indkvarteringsforhold som udviklende, idet han blev indkvarteret hos et par velhavende borgerfamilier, som var fromme med hang til selskabelighed, venlighed og varme.

Godt 17 år gammel (i 1501) begyndte han på universitetet i storbyen Erfurt, hvor han læste latin, filosofi og naturvidenskab. På hans kollegie herskede der streng disciplin og en studentikos moppekultur. I 1505 tog han sagt med *Støvrings* ord »et afgørende og ualmindeligt spring fra bonde-/arbejdersøn til akademiker« og fik titel af magister i filosofi.¹² Han begyndte at læse jura, men afbrød til sin faders fortrydelse studiet kort tid efter.

Samlet set betragter *Erikson* al den bitterhed, »som Martin syntes at se i hjemmet, på skolen og i det, han opfattede som kirkens totale optagethed af dommens dag«, som baggrund for en indre »verdensomspændende stemning af skyldfølelse og tristhed, som drev ham ind i retning af en munkeagtig tilværelse».¹³

En gudsåbenbaring i form af et tordenvejr

En sen aften i 1505 blev den 22-årige Martin overrasket af et voldsomt tordenvejr. Historikere har udråbt tordenvejret til den hændelse, der fik ham til at tage det endelige skridt hen imod at blive munk. Ungdomsminderne og den aldrig overvundne indre angstfølelse har ifølge *Holmquist* sikkert disponeret Martin til at vælge den vej. Udtalelser fra Luther selv kunne tyde på, at han i »lynglimtet så et virkeligt syn ligesom Paulus uden for Damaskus, en gudsåbenbaring, der blottede hans inderste syndige væsen og syntes ham at pege på klosterlivet som vejen til at overvinde synden».¹⁴

Ifølge *Erikson* skulle Luther senere have beskrevet det, som om han var omringet af den pinefulde angst for en pludselig død.

Instinktivt bad han St. Anna (faderens skytshelgen) om hjælp og afgav et løfte om at blive munk. Tilbage i Erfurt fortalte han sine venner, at han følte sig forpligtet til at gå i kloster. Faderen derimod blev ikke underrettet. Den frygt-somme søn vovede ikke at stå ansigt til ansigt med sin far.¹⁵

Den 17. juli 1505 bankede han på porten til Augustinereremitternes kloster i Erfurt og bad om at blive optaget som munk. Gennem munkeaskesen håbede han at kunne blive fri for sin synd og finde en nådig Gud.

Martin trodser sin jordiske far

Martins beslutning om at blive munk viser ifølge *Holmquist* det for Luther karakteristiske, der skulle blive Reformationens udgangspunkt. Nemlig at han »aldrig af nogen ydre myndighed eller ved nogen ydre gerning kunne bringes til at lukke øjnene for, hvad han følte var sandhed; denne ærlighed mod sig selv drev ham til sidst til at bryde igennem alle hævdevundne former for autoritet for med sin synd at nå Gud selv«. ¹⁶ *Erikson* anser Martins valg som en indre tvangshandling. Gud blev stillet lige med faderen i hans underbevidsthed. Derved blev han i stand til at være ulydig mod faderen og føre hele lydigheds- og svigtspørgsmålet over på et højere og historisk set vigtigere plan. »Ordineringen ville give sønnen en åndelig fars ceremonielle funk-

tioner, han ville blive en sjælens vogter og vejviser til evigheden, mens den naturlige far blev forvist til en rent fysisk og legal status«. ¹⁷ Mange år senere beskrev Luther, hvorledes han som ung magister i Erfurt plejede at gå rundt i melankoli. Men Gud handlede »på mirakuløs måde og sørgede for, at der ikke kunne blive nogen overenskomst mellem paven og mig«. Omvendelsen var ifølge *Erikson* nødvendig, for at Martin kunne give al sin lydighed til Gud og vende al sin trods mod paven. Tordenvejret var en nødvendighed både i teologisk forstand og for at kunne opfylde et dybere formål. Den mentale tilstand hos Martin befandt sig på grænsen til det patologiske, bygget op omkring idéen om en bevidst handling fra Gud og hans egen uskyldige passivitet. Det var nødvendigt med et moratorium, så han fik tid til at gå i den tilsyneladende gale retning og derved, som han senere formulerede det, »virkelig lære sin sande historiske fjende [paven] at kende og lære at hade ham virksomt nok«. ¹⁸

Mellem en modvillig far og en krævende Gud

Martin blev præsteviet i 1507 og skulle forvalte det angstprægede mysterium (omkring nadveren) at forvandle brødet og vinen til Kristi legeme og blod. Det tætte møde med den frygtindgydende, almægtige, krævende og fordømmende Gud er ifølge *Støvring* så forfærdeligt, at han forsøger at flygte fra alteret. En anden præst holder den nedbrudte Luther fast ved alteret.

»Hans gudsfrygt er ikke en rolig og beroligende ærefrygt, men en rædsel«. ¹⁹

Martins dramatiske angstanfald følges op af faderen, der under den efterfølgende fest skulle have fordømt hele den forsamlede klosterstab. Martin stod ifølge *Erikson* over for to trusler i forbindelse med sin første messe: Dels følelsen af at stå direkte over for Gud uden nogen mellemmand og dels mødet med sin jordiske fader, som fandt det påkrævet at minde Martin om den lydighed, han skyldte ham. ²⁰ Martins tid i klosteret blev tillige formørket af en mistanke, som hans fader gav udtryk for i forbindelse med hans første messe som præst. Nemlig at tordenvejret i virkeligheden skulle have været udtryk for et spøgelse. Han havde voldsomme spekulationer og diskussioner med faderen, længe efter at denne ikke havde andet valg end at godtage sin søn som en åndelig leder og som Europas stærke religiøse mand. Selv om Martin ikke selv var i stand til at give udtryk for, hvad der inspirerede ham, eller hvad der plagede ham, var hans tungeste verdslige byrde ifølge *Erikson* »utvivlsomt det faktum, at hans fader meget modvillig og først efter adskillige forbandelser havde givet sit samtykke til sønnens religiøse karriere«. ²¹

Erikson finder det sandsynligt, at Martins liv til tider nærmede sig en psykotisk grænsetilstand hos en ung mand med forlænget modningstid og genopvækkede infantile konflikter. På den anden side er det en kendsgerning, at Martin

Lucas Cranach d.Æ., Martin Luther som augustinermunk, 1520, Statens Museum for Kunst, www.smk.dk, public domain.

blev forfremmet skridt for skridt til ansvarsfulde stillinger indenfor præsteskabet, administrationen og undervisningen. Da han blev reformator, var han prior, sognepræst for elleve klostre og professor i teologi. I Martins tilfælde var der ifølge *Erikson* tale om en usædvanlig konflikt i en desperat situation tæt på et sammenbrud, hvilket han anser som forudsætningen for at kunne forstå, hvad der skaber store personligheder. Men en »stor mand« bærer desuden sit dødelige nag til den, som næsten lykkes med at dræbe hans identitet, med ind i sine skabende år og videre – ind i forfaldet. Han bygger sit had og sin uvilje ind i sit system som et forsvar for sine handlinger.²²

Den store unge oprørers dilemma

Gennem munkelivets meditation og professionelt skriftemål måtte Martin udøve en systematisk mistænksomhed over for egne motiver, uden at mistænksomheden fik lov til at udvikle sig til overdrevne skruper og masochistisk tilbøjelighed for selvførdømmelse. Sagt med *Eriksons* ord må han have håbet »at flygte ind i et liv i lydighed mod Gud, et liv som til syvende og sidst ville blive regnet som

lydighed også mod en forsonet far«.²³

Han befinder sig i en tvangssituation, hvilket *Erikson* betragter som »et karakteristisk træk ved unge, store oprørere: den indre splittelse mellem fristelsen til at overgive sig og trangen til at dominere. En stor, ung oprører bliver på den ene side presset af en tilbøjelighed til at overgive sig og forestille sig nederlaget. (...) På den anden side føler han et absolut behov for at tage ledelsen, ikke bare over sig selv, men over alle de kræfter og mennesker, som står ham imod«.²⁴ Selv når han står overfor neder-

laget, kæmper han for en position, hvor han kan genvinde en følelse af initiativ ved at finde et fast ståsted. Derefter kan han gå i gang med en fuldstændig revurdering af præmisserne, hans samfund bygger på. Disse psykologiske/teoretiske forudsætninger må medtænkes, når man skal forstå det, der senere blev Luthers teologi.

Gode gerninger ikke vejen til Gud

Takket være Johann von Staupitz (1465-1524), generalvikaren for augustinereremitterne, der omkring 1507 var ankommet til Erfurt Kloster, finder Martin en vej ud af sin for-

tvivlelse. Han fordyber sig i Det Nye Testamente, som giver ham trøst og siden hen anledning til at betragte Staupitz som det bedste faderbillede og egentlige redningsmand, han nogensinde mødte og anerkendte.²⁵

Under sine samtidige studier i Det Nye Testamente, specielt Romerbrevet, kombineret med et besøg i Rom i 1511 (hvor han søgte at skaffe sig forøget aflad og fromhedsfortjeneste) bliver han i tvivl om, hvorvidt gode gerninger er den rette vej til Gud. Besøget i Rom gav ham en indsigt i, hvad han opfattede som råddenskab blandt kirkens førere. Det gav ham skarpe våben, som han siden kunne bruge imod pavedømmet.

Hjemkommet fra Rom til Wittenberg blev Luther i 1512 doktor i teologi for kort tid efter at blive professor i bibelsk eksegese som efterfølger for Staupitz. *Holmquist* finder det meget sandsynligt, at Luther ved fordybelse i Bibelen i efteråret 1512, »ligesom i en ny lynåbenbaring fra himmelen hørte Guds røst tale. Studiet af Romerbrevets kap. 1,17 åbnede en dag pludseligt hans blik for bibelens i århundreder fordunklede frelser-evangelium og kastede dermed lys over hans livs store angstspørgsmål.«²⁶

Mennesket kunne aldrig ved sin egen vilje og sit eget arbejde overvinde sin synd og fortjene saligheden. Hvis mennesket i anger over synden »og i fortrøstning til Guds i Kristus åbenbarede kærlighed vender sig til Gud som til en barmhjertig fader« og beder om tilgivelse, da tilgiver Gud også al hans

Luther brænder den pavelige bandulle. Kobberstik, 1619. Grimbergs Verdenshistorie, bind 8, side 441.

synd, og da er han blevet et Guds barn.²⁷ Så længe mennesket i tro holder sig til Guds nåde (i tillid og ikke ved en fortjenstlig ydelse), da tilgiver Gud også al hans synd. Det er forbindelsen mellem »nåde« og »tro«, der i Luthers øjne skiller den protestantiske frelseropfattelse fra alle former for katolicisme. De gode gerninger vokser frem, ikke som en betingelse for retfærdiggørelsen, men som retfærdiggørelsens naturlige frugter.

Luther modsætningernes mand

I det daglige var Luther ifølge *Holmquist* »et trohjertigt, naivt barn«. Når han trådte frem for offentligheden var han en stridbar helt. »Han holdt fast ved sin mening mod hele verden, men tillagde sig ikke selv den ringeste værdi«. Han tøvede aldrig med at sætte sin folkepopularitet på spil for, hvad han anså for at være ret.²⁸ Det viser hans appel omkring den

pavelige bandbulle i 1518, hans offentlige tilintetgørelse af bandbullen på bålet i 1520, hans møde på rigsdagen i Worms i 1521 og efterfølgende skjul på Wartburg samt ikke mindst hans pamflet mod bønderne i 1525.

Netop bondeoprøret (1525) fremviser ifølge *Erikson* Luther som modsætningernes mand. Det synspunkt finder ifølge andre historikere støtte i hans ofte tvetydige skrifter.²⁹ Han brugte sit effektive propagandaapparat til at foreslå en hensynsløs udryddelse af alle oprørske bønder. De samme bønder, som i begyndelsen havde betragtet ham som en af deres naturlige ledere. Luther understregede, at ingen opstand nogensinde kunne være berettiget, uanset hvad årsagen var. Han protesterede mod forestillingen om politisk og økonomisk frihed. Åndelig frihed derimod »var absolut forenelig med slavekår, og slavekår var forenelig

med Skriften«.30 Desuden havde øvrigheden ifølge Luther af Gud fået til opgave at sikre lov og orden i det verdslige rige.31 Hen imod slutningen af sit liv rettede han anklage mod sig selv for at have disse bønders liv (omkring 100.000) på sin samvittighed.

Barndommens dilemmaer versus det oververdslige og nationale

Erikson betragter Martins forhold til faderen som hovedårsagen til hans barndoms dilemmaer og siden hen reformatoriske virksomhed. Hadet til faderen får ham til at tvivle på den guddommelige retfærdighed. Luther skulle have sagt: »Jeg blev munk mod min fars, min mors, Guds og djævlens ønske«.32 *Erikson* sandsynliggør, at Martin inkorporerede faderens mistænksomme strenghed, moderens rædsel for trolddom og deres fælles optagethed af katastrofer, som

måtte undgås og høje mål, som skulle nås. »Senere gjorde han oprør: først mod sin far for at gå i kloster, så mod kirken for at grundlægge sin egen kirke«.33

Den voldsomme skyldfølelse, som var blevet forstærket gennem hans patriarkalske opdragelse, havde bare ventet på en anledning til på en eller anden måde at gøre det samme, som var blevet gjort mod ham.34 Han udviklede tvangsmæssige og paranoide forestillinger omkring enkelte skikkelser som paven og djævelen. Der har utvivlsomt fundet en overføring sted fra en faderskikkelse til universelle personer.35

Mens *Erikson* koncentrerer sig om det nære forhold mellem barnet/den unge og den voksne, bærer *Holmquists* sammenfatninger præg af, at lutherdommen knytter sig til nationalfølelse og racemæssige idéer. Således skriver han bl.a.,

at både den kulturelle, økonomiske og industrielle side af samfundslivet blev påvirket af Luthers retfærdiggørelseslære (de 95 sætninger mod afladshandelen).

Luther var en åbenbaring, der viste, hvor stærk indflydelse religionen havde på verdenshistorien. En virkelig fornyelse af verden måtte altid komme fra det oververdslige. Når sætningerne gjorde så stort indtryk på alle »folkeklasser i Tyskland«, skyldtes det bl.a., at de aktiverede de nationale toner imod afladens pengeplyndring til fordel for udenlandske behov.36 Ifølge den svenske teolog, var det ingen tilfældighed, at lutherdommen fik sin egentlige udbredelse på germansk grund, og at den dér havde lettest ved at vinde gehør hos »Nordens folk«.37

Noter

¹ Hjalmar Holmquist: *Martin Luther. Minde-skrift til Reformationsjubilæet 1917. Oversat af J. Albinus. V. Pios Boghandel – Povl Branner, Nørregade – København – 1917, s. 7.*

² Erik H. Erikson: *Luther som ung mann. En psykoanalytisk studie av en åndelig førerskikkelse under utvikling. Gyldendal Norsk Forlag Oslo, 1970.*

³ Holmquist: *Martin Luther (se note 1), s. 10-11.*

⁴ Samme sted, s. 11.

⁵ Samme sted, s. 12.

⁶ Erikson: *Luther som ung mann (se note 2), s. 55-56.*

⁷ Steffen Støvring: *Luther. Et bekymringsfrit hjerte. Akademisk Forlag 2016, s. 25-26.*

⁸ Holmquist: *Martin Luther (se note 1), s. 114-115.*

⁹ Erikson: *Luther som ung mann (se note 2), s. 54.*

¹⁰ Holmquist: *Martin Luther (se note 1), s. 13-15.*

¹¹ Støvring: *Luther (se note 7), s. 26.*

¹² Samme sted s. 27.

¹³ Erikson: *Luther som ung mann (se note 2), s. 48.*

¹⁴ Holmquist: *Martin Luther (se note 1), s. 24.*

¹⁵ Erikson: *Luther som ung mann (se note 2), s. 90-91.*

¹⁶ Holmquist: *Martin Luther (se note 1), s. 26.*

¹⁷ Erikson: *Luther som ung mann (se note 2), s. 92.*

¹⁸ Samme sted, s. 95.

¹⁹ Støvring: *Luther (se note 7), s. 28.*

²⁰ Erikson: *Luther som ung mann (se note 2), s. 141.*

²¹ Samme sted, s. 25.

²² Samme sted, s. 146-148.

²³ Samme sted, s. 152.

²⁴ Samme sted, s. 154-155.

²⁵ Samme sted, s. 36.

²⁶ Holmquist: *Martin Luther (se note 1), s. 29.*

²⁷ Samme sted, s. 29.

²⁸ Samme sted, s. 115-116.

²⁹ Steffen Heiberg: *Nye horisonter. Europas kulturhistorie i renæssancen. Gads Forlag, 2016, s. 305 og 315.*

³⁰ Erikson: *Luther som ung mann (se note 2), s. 234.*

³¹ Ove Korsgaard: *Kampen om lyset. Dansk voksenoplysning gennem 500 år. Gyldendal, 1997, s. 36.*

³² Erikson: *Luther som ung mann (se note 2), s. 70.*

³³ Samme sted, s. 71.

³⁴ Samme sted, s. 220-221.

³⁵ Samme sted, s. 246.

³⁶ Holmquist: *Martin Luther (se note 1), s. 40-41.*

³⁷ Samme sted, s. 32-33.

Reformation og *hekseforfølgelse*

*Af cand.theol. og
sognepræst
Torben Brink*

Et af de emner, der i den grad kan få både historikere og teologer helt op i det røde felt, er spørgsmålet om en eventuel sammenhæng mellem reformationen og hekseforfølgelserne.

De fleste kan sikkert blive enige om, at hekseforfølgelserne er et af de sorte kapitler i historien, og siden der nu er tale om en art religiøs forbrydelse, kan det være fristende at placere ansvaret for fejltagelsen hos kirken. Helt så enkelt er det selvfølgelig ikke, og selv om der givetvis er en eller anden form for sammenhæng, så er den mere kompliceret, end man nok lige umiddelbart forestiller sig.

Hele spørgsmålet om hekseforfølgelserne bliver kun endnu mere u håndterligt af, at det har en umiddelbar appel til stærke følelser, og måske netop derfor har alle en mening om det. Også selv om de ikke nødvendigvis har ret meget at have den i. Især er der nogle fordomme eller sejlivede myter, som man nødvendigvis må navigere udenom undervejs.

En af dem er, at hekseforfølgelserne kun ramte kvinder, og måske endda kun en bestemt slags kvinder. En anden, at en heks nærmest

var dømt, allerede når anklagen blev rejst.

I virkeligheden var der et forholdsvis velfungerende retssystem, i hvert fald i Danmark, og samlet set blev op imod en tredjedel af de anklagede frifundet for beskyldningerne. En del af de dømte havde held med – eller fik lov til – at stikke af, før dommen blev eksekveret. Det var nemlig en kostbar affære at foranstalte en heksebrænding, og udgiften hvilede alene på den person, der havde rejst anklagen. Og endelig var 10% af de anklagede faktisk mænd.

Hvornår var det nu, det var?

Den største udfordring ligger nu nok i indplaceringen af hekseforfølgelserne i historiens gang:

Det er en meget udbredt opfattelse, at de hører hjemme i den mørke middelalder, og man kan ligefrem opleve, at folk bliver vrede, når man fortæller, at forfølgelserne kulminerede i renæssancen under Christian IV. Omvendt støder man også tit på det synspunkt, at fænomenet først dukker op med reformationen – ja, at det endda nærmest er Martin Luthers skyld alt sammen. Begge dele er omtrent lige forkerte.

Alt tyder på, at der både blev ført processer og brændt hekse før reformationen, både i Danmark og i det øvrige Europa. Kildematerialet er ganske vist meget sparsomt, men det hænger først og fremmest

sammen med, at sagerne sorterede under den katolske kirkes juridiktion. De dokumenter, der ikke er gået tabt, befinder sig – populært sagt – i Vatikanets hemmelige arkiver.

Men alene det, at der siden den tidlige middelalder har været udførlig lovgivning på området, peger i retning af, at forbrydelsesbegrebet har været almindeligt kendt og accepteret, og derfor må man også formode, at udøvere af magi er blevet både dømt og straffet.

Når der så alligevel også er en forbindelse mellem reformationen og hekseforfølgelserne, hænger det sammen med, at dybe splittelser inden for den reformatoriske bevægelse førte til en generel intolerance over for afvigere.

Allerede i forbindelse med Bondekriegen i Tyskland i midten af 1520'erne, brød spiritualister og døbere med Luther (eller omvendt) på grund af uenighed om bl.a. sociale spørgsmål, og tiden efter Luthers død i 1546 var præget af alvorlige uoverensstemmelser om helt centrale teologiske spørgsmål som fx forståelsen af nadveren.

Først i 1580 nåede de lutherske teologer frem til et kompromis, der skulle skabe sammenhæng i bevægelsen, og i den såkaldte Konkordiebog samlede man de bekendelser, man kunne enes om: de tre oldkirkelige, den augsburgske be-

kendelse, Luthers katekismer og den nye Konkordieformel.

Som en af de fremtrædende lutherske fyrster fik den danske konge, Frederik II (1534-88), overbragt to smukt indbundne eksemplarer af Konkordiebogen, men som en udløber af de tyske stridigheder havde han året før været nødt til at suspendere Niels Hemmingsen (1513-1600) fra hans professorat ved Københavns Universitet.

Der findes ikke ret mange billeder af »rigtige« hekse, men i Vor Frue Kirke i Aalborg kan man se dette gravmæle over bl.a. Dorthe Jensdatter Kjærulf. I 1620 blev hun kendt skyldig i forbindelse med en stor hekseproces i byen. Bemærk, at hendes data derfor ikke er kommet med på epitafiet. Det er Dorthe yderst til højre.

Foto: Aalborg Historiske Museum.

Hemmingsen var ellers en af tidens største og absolut mest anerkendte protestantiske teologer overhovedet, men især i nadverspørgsmålet var han altså ikke helt på linje med Luther.

Frederik II var forståeligt nok godt og grundigt træt af uoverensstemmelserne. Han ville ikke vide af flere nye bekendelser og smed de to bøger på »en god skorstensild«. Reformationen var altså endt i en intolerance, der bl.a. kom til udtryk i Fremmedartiklerne fra 1569 og – omtrent 50 år senere – i hekseforfølgelserne.

Troen på magi

I den katolske tid havde magi været en almindeligt anerkendt del af dagligdagen. Fra kirken vidste man, at præsterne kunne forvandle brød til kød og vin til blod. Det er ikke uden grund, at nadverliturgiens »Hoc est corpus (Christi)« blev til hokuspokus!

Og præsternes evner i den retning blev flittigt brugt i landbrugssamfundet, hvor nye bygninger fx kunne velsignes med vievand, inden de blev taget i brug. I forbindelse med et bryllup var det ægte-sengen, der blev velsignet, men det kunne også være syge husdyr, der blev »tilset« af præsten.

Alt sammen er det virkemidler, som en luthersk præst ikke har mulighed for at bruge. Mange har givetvis gjort det alligevel i en overgangsperiode, og det har da tilsyneladende også afstedkommet troldomsbeskyldninger mod præster i årene omkring reformationen. Men senere stod kloge koner parat til at tage over, og man må fore-

stille sig, at det kan have været en ganske indbringende bibeskæftigelse – for ikke at sige en god levevej! – for fx en fattig enke, der måske ikke havde mange andre muligheder for at forsørge sine børn.

I første omgang er de kloge koner blevet tålt i en tid, hvor lægevidenskab var et stort set ukendt fænomen, og hvor man ikke havde noget kendskab til betydningen af hygiejne i forhold til husdyr og mælkeproduktion, som man på den anden side var dybt afhængig af.

Men nogle af de kloge koner er uden tvivl gået for vidt: De har udvidet deres »praksis« med decideret sort magi, der havde til formål at volde skade eller fremkalde ulykker. Og igen må vi holde fast i, at – hvor utroligt det end kan virke for os – var det altovervejende flertal af befolkningen på det her tidspunkt overbevist om, at trolddom og magi rent faktisk lod sig gøre.

I de herskende kredse, der må formodes at have den bedste uddannelse, var der imidlertid hele tiden også en grad af skepsis. Christian IV's datter Leonora Christine (1621-98) fortæller fx med let overbærenhed i sit Jammersminde, hvordan hun skaffede sig fordele under sit ufrivillige ophold i Blåtårn ved at påstå over for de enfoldige tjenestefolk, at hun havde magiske evner. Og så sent som i 1748 gav Ludvig Holberg (1684-1754), der

ud over at være komedieforfatter jo altså vel at mærke også var den suverænt mest markante personlighed inden for den danske oplysningsbevægelse, udtryk for, at han oprigtigt var i tvivl.

I en af sine moralske epistler konkluderer han, at der »fortælles saa mange troeværdige Historier, saa at det er vanskeligt aldeles at nægte Hexerie; Ligesom paa den anden Side der fortælles saa mange u-rimelige Fabler, saa at man haver Aarsag intet at troe«.

Kongelig heksekræk

Denne skepsis slog tydeligt igen-

nem i lovgivningen, og det var – med en enkelt, fatal undtagelse – altid til de anklagedes fordel. De første spæde tiltag til egentlige forfølgelser af troldfolk bliver slået

anvende tortur før domfældelse. Og i 1576 blev der indført en tvungen appel af trolddomsprocesser til landstinget. Det var altså ikke længere nok, at en heks var blevet dømt ved det lokale herreds-ting. Hun skulle også kendes skyldig af landstinget, for at en dødsdom kunne eksekveres.

Lovgivningen om hekse og trolddom blev for første og eneste gang skærpet i oktober 1617, og det var Christian IV (1577-1648), der personligt stod bag. Han havde allerede som barn haft spørgsmålet tæt inde på livet, og meget tyder på, at han aldrig siden kom sig helt over den hekseforskrækkelse, som han ved den lejlighed blev ramt af.

Hans storesøster, prinsesse Anne (1574-1619), skulle i 1589 giftes med Skotlands konge Jakob VI. Christian var på det tidspunkt kun 12 år gammel, og det gjorde et voldsomt indtryk på ham, at prinsessens brude-

færd blev ramt af en lang række uheld: en salutkanon eksploderede allerede ved afrejsen, skibene stødte sammen undervejs, og to gange måtte flåden søge ly ved Norges kyst på grund af stormvejr. Først i maj 1590 lykkedes det for Jakob selv at hente sin brud i det norske vinterkvarter.

Det må have været en meget ydmygende episode for den unge danske konge.

Men i tråd med tidens overtro blev en række kvinder beskyldt for at have udvirket de mange uheld ved hjælp af trolddom, og i alt 13 hekse blev brændt i den danske del af sagen, der også fik udløbere til Skotland.

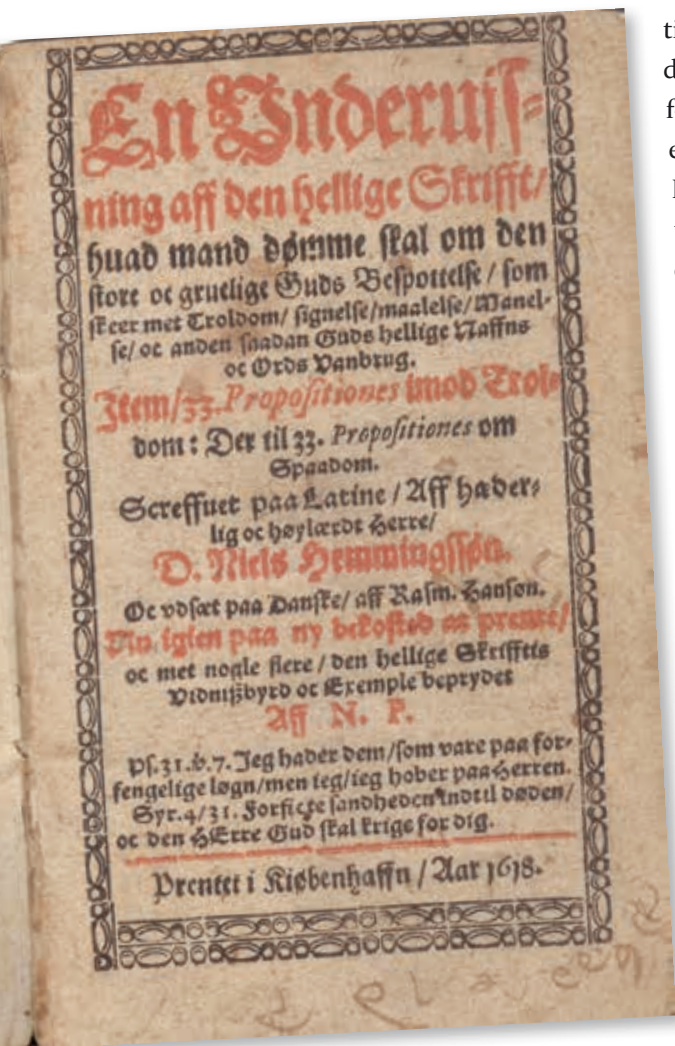
De lærdes skepsis

Det ser ud til, at interessen for trolddomsforbrydelsen voksede støt op igennem den sidste halvdel af 1500-tallet, også på det rent teoretiske plan. Niels Hemmingsen, der som tidligere nævnt var professor i teologi ved Københavns Universitet, skrev flere gange udførligt om emnet. I 1569 stod han bag flere akademiske diskussioner, og i 1575 udgav han en 220 sider lang bog på latin, der bedst lader sig karakterisere som en veritabel håndbog i hekseforfølgelser.

Udviklingen kulminerede med Christian IV's forordning fra 1617, der både indebar en udvidelse af forbrydelsesbegrebet og skærpede straffen for de mindre alvorlige former for magi betragteligt.

På det tidspunkt var antallet af hekseprocesser allerede stærkt stigende, og i løbet af en periode på bare 10 år henrettede man næsten halvdelen af de hekse, der blev brændt i Danmark.

Underligt nok tog forfølgelserne af igen næsten lige så hurtigt, som de havde taget fart. Fra ca. 1655 og 30 år frem, blev der fx ikke afsagt én eneste dødsdom i en trolddomssag ved landstinget i Viborg! Meget tyder på, at den skepsis over for fænomenet, der tidligere havde gjort sig gældende, vandt frem igen.

ned med skærpede krav til rettergangen og bevisførelsen.

I 1547 blev det fx besluttet, at allerede dømte personers vidneudsagn ikke kunne danne grundlag for domfældelse af en anden. Hekse kunne altså ikke længere tvinges til at angive hinanden; ja, det kunne de sådan set godt, men det var altså ikke længere i sig selv tilstrækkelig bevisførelse i en proces. Samtidig blev det forbudt at

Teologen Niels Hemmingsen skrev om trolddom ved flere lejligheder. En af hans bøger blev oversat til dansk og udkom i 2. oplag i 1618, netop som forfølgelserne kulminerede. Foto: Torben Brink.

I 1686 udløste en enkel domfældelse en hel sværm af processer, men allerede samme år blev der indført obligatorisk appel til Højesteret, og derefter nåede kun tre sagskomplekser frem til den øverste retsinstans. Den sidste officielle heksebrænding fandt sted på Falster i 1693.

Arven fra Wittenberg

Noget af det mest bemærkelsesværdige er – for nu her til sidst at vende tilbage til reformationens betydning – at den skepsis, der i hvert fald i lange perioder lagde en dæmper på hekseforfølgelserne i Danmark, sandsynligvis kan spores tilbage til Wittenberg!

En af de første danske teologer, der studerede i Wittenberg, var Hans Tausen (1494-1561), som opholdt sig i byen fra 1523-24. På det tidspunkt var Luther stadigvæk den altdominerende skikkelse ved universitetet, og selv om man ofte hører det modsatte, var han faktisk ikke videre optaget af spørgsmålet om trolddom.

Det harmonerer ganske godt med, at en af de ting, man mange år senere kritiserede Hans Tausen for, var, at han netop ikke tog spørgsmålet om hekse tilstrækkeligt alvorligt. Tausen blev – af alle steder! – biskop i Ribe, der vel nok var den danske by, hvor flest blev dømt for trolddom. Men Tausen syltede sagerne i en sådan grad, at der blev klaget over ham til kongen.

Helt anderledes forholdt det sig med reformationens mest indflydelsesrige danske teolog Peder Palladius (1503-60), der opholdt

sig i Wittenberg fra 1531-37, og som i højere grad blev præget af Luthers nærmeste medarbejder Philip Melanchton.

Melanchton var meget optaget af overtro i alle afskygninger, og bl.a. afslog han at tage til København for at organisere den danske kirke efter reformationen i 1536 med den begrundelse, at hans horoskop var uforeneligt med en sørejse!

Da Palladius blev biskop over Sjællands Stift, forsømte han aldrig en lejlighed til at advare om det omsiggribende heksevæsen, som han så overalt. »De brende jo en hob tilforne aff dem udj Malmøe, udj Kiøge, och anderstedze, och hører vi thill at der sidder atther en hob greben i Malmøe och schulle brendes«, skriver han i sin Visitatsbog. Men sammenligner man med de bevarede kilder, er det nu tilsyneladende mest af alt ønsketænkning fra hans side. Ikke desto mindre var en fremtrædende teolog som Niels Hemmingsen også stærkt præget af Melanchton og af Peder Palladius.

Hemmingsens skrifter om trolddom lå sandsynligvis til grund for den opfattelse, som Christian IV havde, og som jo altså mere eller mindre direkte førte til kulminationen af de danske hekseforfølgelser. På den måde må man vel nærmest nødvendigvis medgive, at der er en sammenhæng mellem reformationen og hekseforfølgelserne i Danmark.

Udblik

De interessante spørgsmål, der står tilbage, er så bare, at heksefor-

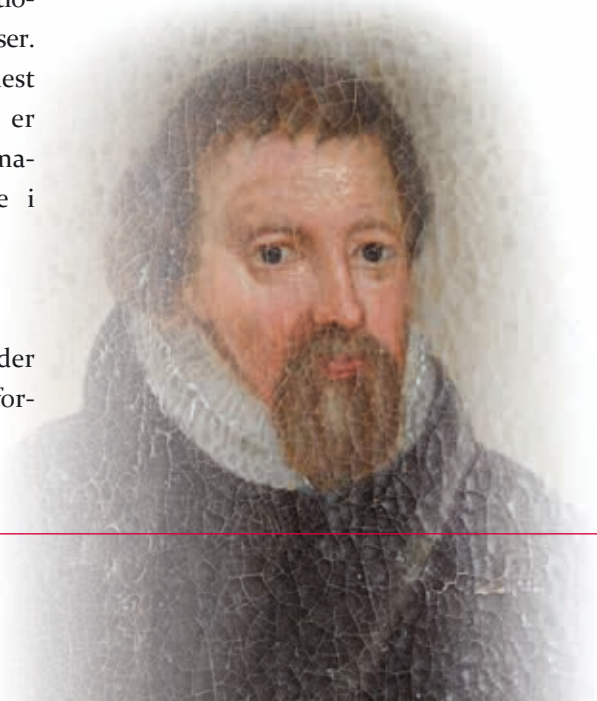
følgelserne i fx det protestantiske Sverige først for alvor tog fart, da de tilsvarende ebbede ud i Danmark, og at sagerne her havde en helt anden karakter.

Og så naturligvis at hekseforfølgelserne i den katolske verden nåede et ganske anderledes grusomt omfang, end de gjorde her i Danmark, hvor – trods alt – ikke meget mere end 6-800 mennesker blev dømt og henrettet for at udøve trolddom.

En helt anden historie er så, at langt de fleste af dem, der blev dømt, ikke et øjeblik selv var i tvivl om, at de rent faktisk var skyldige.

Om Torben Brink

Torben Brink er cand.theol. og sognepræst i den nordlige udkant af Aarhus. Han har beskæftiget sig med de danske hekseforfølgelser siden studietiden og har i en periode været undervisningsassistent i kirkehistorie ved Aarhus Universitet. Han er en flittig foredragsholder, og ud over forskellige historiske emner fortæller han gerne om Kina, Tibet og kinesisk religion. Senest har han været aktuel med en skildring af Martin Luthers liv som en rejseberetning.

Luther om og i *undervisningen*

Aflektor, cand.mag.
Otto Rühl,
Helsingør
Gymnasium – medlem af Historielærereforeningen og Helsingør Stifts reformationsudvalg

»Reformationen har sat sig dybe spor. Det Danmark, vi kender i dag, kan slet ikke tænkes uden reformationen. Dens spor er alle vegne. Det danske modersmål blev fremherskende i kirke, samfund og skole«, sagde Dronning Margrethe, da hun på selve reformationsdagen 31. oktober talte i forbindelse med, at Folketinget fejrede reformationens 500 års jubilæum.

Det siger noget om reformationens betydning, at både Dronningen, Folketingets formand og landets statsminister her den 31. oktober fejrede reformationen på Christiansborg. Og dette viste jo også, at det ikke kun er en kirkelig begivenhed – selv om reformationsåret har været fejret i folkekirken siden den officielle festgudstjeneste i Haderslev Pinsedag den 4. juni. Reformationen begyndte som bekendt lidt tidligere i hertugdømmet Slesvig, hvor den senere

Christian III havde åbnet dørene for lutherske prædikanter. Nej, vi har i Danmark også haft et officielt »Præsidium for Reformationsjubilæet i Danmark« med professor, dr.scient. Jens Oddershede, forhenværende rektor for Syddansk Universitet, som formand – en naturvidenskabsmand – ikke en teolog! I denne artikel skal vi se på baggrunden for dette – hvorfor har også »det officielle Danmark« fejret Luther, hvilken virkning har Luther haft på andet end det rent teologiske? Det er der kommet mange bøger om – den største trebindsværket »Reformationen i dansk kirke og kultur« fra Syddansk Universitetsforlag. Men her skal kun ses på et enkelt aspekt: Hvordan Luther påvirkede vore tanker om undervisningen – tanker som på nogle områder har haft følger op til i dag – 500 år senere.

For Luther var det jo uhyre vigtigt, at det enkelte menneske selv satte sig ind i kristendommen. Det var derfor, han meget tidligt – under sit ophold på Wartburg – oversatte Det nye Testamente til tysk – men det var også derfor, han allerede i 1524 skrev et brev til de tyske råds herrer og bad dem oprette og ved-

ligeholde kristne skoler. Og i 1529 udgav han Den lille Katekismus, som skulle gøre det lettere for præster og lærere at undervise lægfolk i kristendommens kerne – som for Luther var de 10 bud, trosbekendelsen, fadervor, dåben, skriftemålet og nadveren – ja Luther beholdt skriftemålet – selvom det ofte glemmes.

Det er også heri Luther forklarer forskellen til den katolske kirke: I forklaringen om trosbekendelsen slås det først fast, at alt det Gud giver os, »gør han af lutter faderlig og guddommelig godhed og barmhjertighed uden nogen fortjeneste og værdighed hos mig. For alt dette skylder jeg at takke og prise ham og tjene ham og være ham lydige. Det er vist og sandt.«

Og om Jesu nåde slår han i 2. led fast, at Jesus er »min Herre, som har genløst mig fortabte og fordømte menneske, erhvervet og vundet mig fra alle synder, fra døden og fra Djævelens magt, ikke med guld eller sølv, men med sit hellige og dyrebare blod og med sin uskyl-dige lidelse og død.«

Allerede i forordet til Den lille Katekismus slår Luther fast, at læseren skal lægge øvrighed og foræl-

dre på sinde, »at de regerer godt og bringer børn til skole, og du skal vise, hvorledes de skylder at gøre dette, og hvis de ikke gør det, hvilken gruelig synd de gør sig skyldig i. For dermed omstyrter og ødelægger de både Guds og menneskers værste fjender.«

Øvrighed og forældre skal altså bringe deres børn til skole – her har vi noget helt epokegørende nyt. Rigtigt, der var skoler i Danmark før reformationen – jeg har de sidste år samarbejdet med to lærere fra Lund, der stolt ved første møde fortalte, at de var på Danmarks ældste skole – Katedralskolen i Lund, der er fra 1085. Roskilde Katedralskole mener dog selv, de allerede er fra 1020! Men dette var jo skoler for ganske få børn og unge, der skulle lære latin for at blive præster i den katolske kirke. Nu talte Luther til alle forældre om, at de skulle bringe deres børn til skole. Da reformationen derfor kommer til Danmark i 1536 og kong Christian III i 1537 underskrev kirkeordinansen, er et af emnerne – efter den nye evangeliske kirkes opbygning, gudstjenesteform, valg af præster etc. – netop også undervisningsvæsenet. Hidtil havde kirken – altså den katolske – jo taget sig af dette – nu var det Kongens/Øvrighedens ansvar.

Det må i sandhedens interesse siges, at der allerede havde været kritik af det middelalderlige skolevæsen under humanisterne forud for Luther – Christian II havde således i 1521-22 udstedt en ny skolelov under indflydelse af bl.a. Erasmus af Rotterdam. Men nu blev det noget helt afgørende –

allerede den danske reformator Christiern Pedersen havde i 1531 talt om at »holde børn til skole og studium, og at skikke gode skolemestre til dem«.

I kirkeordinansen blev det slået fast, at eleverne skulle lære noget om kristendommen – og byerne skulle sikre, at der i alle købstæder fandtes mindst én latinskole. Disse skulle også reformeres – nu skulle de jo udgøre grundlaget for en evangelisk præsteuddannelse. Man regner faktisk med, at der allerede i anden halvdel af 1500-tallet fandtes 75 latinskoler i Danmark – med plads til ca. 10.000 elever.

Men igen: Dette hjalp ikke de børn, der ikke gik på latinskolen. Også for dem skulle der etableres en obligatorisk kristendomsundervisning – både for drenge og piger – alle skulle de lære om kristendommen – ud fra Luthers lille Katekismus.

Luthers lille Katekismus lagde dog også op til, at dette kunne ske hjemme: Gennemgangen af de ti bud og af trosbekendelsen har overskriften »De ti bud/Troen således som en husfader letfatteligt skal lære sin husstand dem/den.« Men husfaderen skulle jo selv have lært at læse – og som Luther havde beordret ham til, skulle han også sikre sine børns skolegang.

Selvfølgelig skete dette ikke fra den ene dag til den anden. En vigtig rolle spiller her Sjællands senere biskop, Hans Poulsen Resen, der i sommeren 1616 samlede alle provster til det halvårige møde i Roskilde og gav dem en instruks om, at alle degne skulle bestræbe sig på ikke kun at undervise danske

børn i Luthers Katekismus, men også lære dem at læse.

Skete det så? Ja, hertil kan vi bruge en ret speciel kilde, nemlig den engelske diplomat Robert Molesworth. Da han i 1692 forlod sin post som engelsk gesandt i København, skrev han sin berømte bog »En beskrivelse af Danmark 1692«. Den citeres ofte, idet han tegner et temmelig negativt billede af livet i det danske rige sidst i det 17. årh.: Man møder ingen med særlige evner eller kvalifikationer, der er ingen, der rager op, alle er nogenlunde ens, siger han forarget, men fortsætter så: »Men jeg vil dog tilføje den ene rosende bemærkning, at det jævne folk gennemgående kan læse og skrive.«

Hvis det holder stik, bekræftes den teori, mange har, om at læsefærdigheden var større i de protestantiske lande i 1500-1700-tallet end i de katolske nabolande – og vi kender jo i hvert fald udviklingen i Danmark videre frem:

Rytterskolerne i 1720'erne – hvor der oprettes 240 skoler på kongens/rigets ryttergodser, kravet om, at der skulle være skoler i alle sogne fra 1739 og endelig den store skolekommission fra 1780, der ender med folkeskoleloven fra 1814, hvis 200-årsdag vi fejrede i de danske skoler for tre år siden.

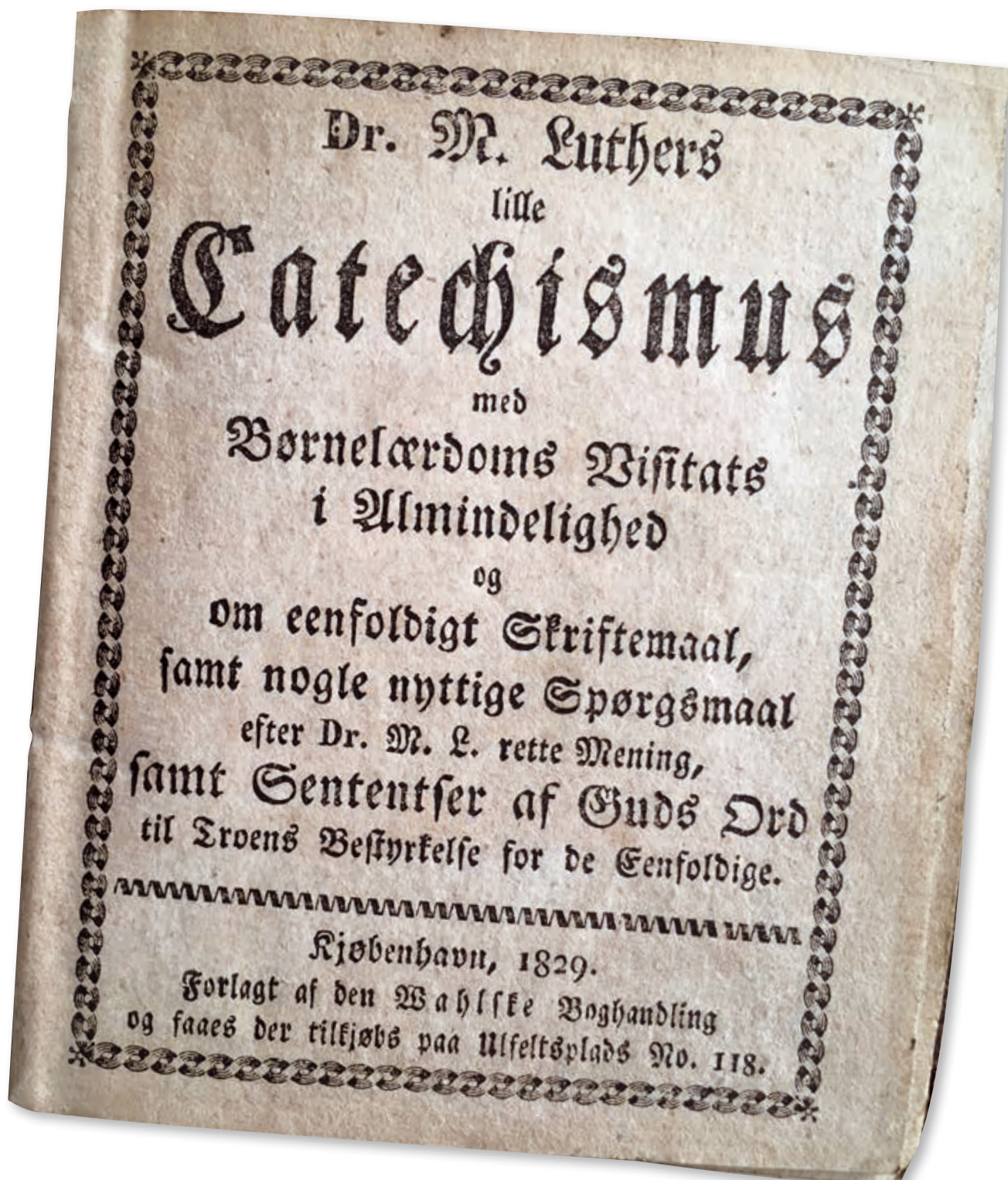
Inden var så også i 1736 konfirmationen gjort obligatorisk. Her blev man netop overhørt i Luthers lille Katekismus – præcis derfor kravet om, at der skulle være skoler i alle sogne – hvor skulle man ellers forberede sig til konfirmationen, som bl.a. var en forudsætning for senere at blive gift?

Og forbindelsen til Luther? Den fortsatte. Ja, glem ikke, at til 1933 sad sognepræsten som født formand for skolekommissioner i alle danske kommuner! Det er klart,

at læsefærdigheden ikke kun blev brugt til at læse religiøse skrifter – andre skifter kom ind – efterhånden også religionskritiske skrifter – og reformationsåret har jo budt

på meget kritik af både Luther og reformationen. Men vi skal ikke glemme, at vi her i jubilæumsåret i høj grad skylder Luther en tak for at have »sendt børnene i skole«.

Som led i reformationen udgav den tyske reformator Martin Luther (1483-1546) i 1529 sin Lille Katekismus for at bidrage til den kristne oplysning af lægfolk. Luthers Lille Katekismus blev efterfølgende oversat til en række sprog, herunder også dansk i 1532. Bogen var lille, og Luthers intention var, at den skulle læres udenad.

Folkevirke til Kulturmøde på Mors:

Spændende kulturdialoger

Af Annemarie Balle,
redaktør

For anden gang deltog Folkevirke i slutningen af august i det spændende Kulturmøde på Mors. To af hovedtemaerne på Kulturmødet var »at åbne op« og »mangfoldighed« – så Folkevirke følte, at præsentationen af den nye kulturguide »Mangfoldighed i Danmark« ville være perfekt at komme til Kulturmødet med.

På Kulturmødet kunne Folkevirke så samtidig præsentere den arabiske udgave, som udkom samme dag.

Kulturmødet er et mere intenst mødested end Folkemødet på Bornholm – og også mere fokuseret på den kulturelle dimension.

Gode udgangspunkter for en spændende dialog, som Folkevirke lagde op til gennem korte indlæg.

Først fortalte Folkevirkes formand Annemarie Balle om Folkevirke og det store projekt »Mangfoldighed i Danmark«. Derefter fortalte Folkevirkes næstformand Jeanne Bau-Madsen om kulturforskelle og

deres betydning for sammenhængskraften i Danmark samt lagde op til en sjov samarbejdsøvelse med balloner. En øvelse, som skulle give et indtryk af, hvordan man samarbejder med andre, som man ikke kender.

Sidst fortalte folkevirker og stifter af Mødestedet i Grøndal, Louiza Korkaz, om sin egen ankomst til Danmark, og om hvilke overraskelser og problemer hun havde mødt på sin vej.

Undervejs var der korte samtaler, sådan som netop Kulturmødets form lægger op til. Det er en åben samtale med interesserede, som

Glimt fra Kulturmødet på Mors, hvor Folkevirke kunne præsentere sine nye kulturguider på dansk, engelsk og arabisk og lod tilhørerne bygge et ballontårn. Undervejs passerede et fransk gadeteater.

kommer og går i løbet af arrangementet.

Undervejs blev Folkevirkes aktiviteter understøttet – ja, måske af og til overdøvet – af et stort brassband. En udfordring og en påmindelse om, hvordan hverdagen også kan forme sig. At man ikke altid får de optimale rammer, men må være klar til at udtrykke sig under de forhold, man har mulighed for at få. Dagene på Mors bød også på en række andre spændende oplevel-

ser. Der var gode og tankevækkende samtaler og overraskende oplevelser, som fx da et fransk gadeteater med meterhøje figurer bevægede sig gennem festivalområdet. Spændende var det også at deltage i workshop om, hvad museerne skal bevare for eftertiden. Her kunne deltagerne selv udpege en enkelt ting fra et privat hjem og så argumentere for sit valg. Efter en dialog med de øvrige deltagere skulle man så enes om

en enkelt genstand. En proces, som gav stof til eftertanke – ligesom mange af de andre arrangementer også gjorde.

Fælles for alle aktiviteter var, at de involverede deltagerne og gav stof til refleksion og eftertanke.

Bestemt en fantastisk oplevelse, så Folkevirke er allerede så småt begyndt at tænke på, hvordan vi kan markere os på næste års Kulturmøde.

Mangfoldighed i Danmark

Af Annemarie Balle,
redaktør

Gennem de seneste måneder har Folkevirke haft en ekstra bred berøringsflade, fordi kulturguiden »Mangfoldighed i Danmark« er blevet udgivet på både dansk, engelsk og arabisk.

Guiderne er blevet præsenteret på bl.a. Folkemødet på Bornholm, Kulturmødet på Mors, Verdenskulturcentret og senest på en sprogskole i Solrød Strand.

På møderne har de tre centrale figurer i projektet, Folkevirkes for-

mand Annemarie Balle, Folkevirkes næstformand Jeanne Bau-Madsen samt folkevirkebruger og stifter af Mødestedet i Grøndal, Louiza Korkaz, fortalt om projektet og nogle af de centrale konklusioner.

Der har været spændende oplæg efterfulgt af livlige debatter. Der er samtidig kommet mange gode input og kommentarer, som kan indgå i det videre arbejde.

Kulturguiderne har også været en del af Folkevirkes nye projekt – at gamle flygtninge byder nye flygtninge velkomne. Et projekt, som

Folkevirke i Lyngby er tovholder på. Lyngby-projektet har samlet flygtninge fra bl.a. Irak, Afghanistan og Bosnien samt flere danske flygtningevenner.

Folkevirke har udgivet et temanummer med afsæt i Lyngby-projektet og gennemført debattmøder. Projektet rundes af med en bustur, hvor nye og gamle flygtninge følges ad til nye steder i kommunen – steder, som forhåbentlig kan inspirere flygtningene til at deltage mere aktivt i det kommunale liv og også blive medlemmer af foreninger, som ikke ellers har så synlig en profil for nydanskere. Det kunne være skakklubber eller spejderbevægelser som supplement til de velkendte fodboldklubber.

Begge projekter er blevet gennemført med støtte fra Dansk Folkeoplysnings Samråd.

Folkevirke i Lyngby har med Jeanne Bau-Madsen (ses stående for bordenden) som tovholder netop afsluttet sit store projekt »Gamle flygtninge byder nye velkomne«.

Folkevirkes BEDSTEFORÆLDRE/ BØRNEBØRN-lejr 2017

Aflejrleder Karen Hallberg

En stor gruppe børn og voksne tilbragte efterårsferien på Folkevirkes BB-lejr, som i år blev holdt i Lohals på Langeland.

De forventningsfulde deltagere ankom mandag eftermiddag og børnene gik straks i gang med at være utrolig kreative.

Tirsdag blev der fremstillet de flotteste små malerier, tryllet med kastanjer og kæmpet i bordfodbold.

Onsdag tilbragte vi på Dansk Naturfredningsforenings gods - Skovsgaard. I år havde vi vejrguderne med os, så dagen bød på skønt efterårsvejr - lunt og med solskin. Der var et væld af aktiviteter - blandt meget andet kunne man male korn til at fremstille de lækreste pandekager, selv valse havre til havregryn, lave roelygter, fange vandinsekter og studere dem i mikroskop, lave tudekartofler eller gå på musejagt.

Torsdag var der bagedyst i disciplinen cupcakes efterfulgt af for-

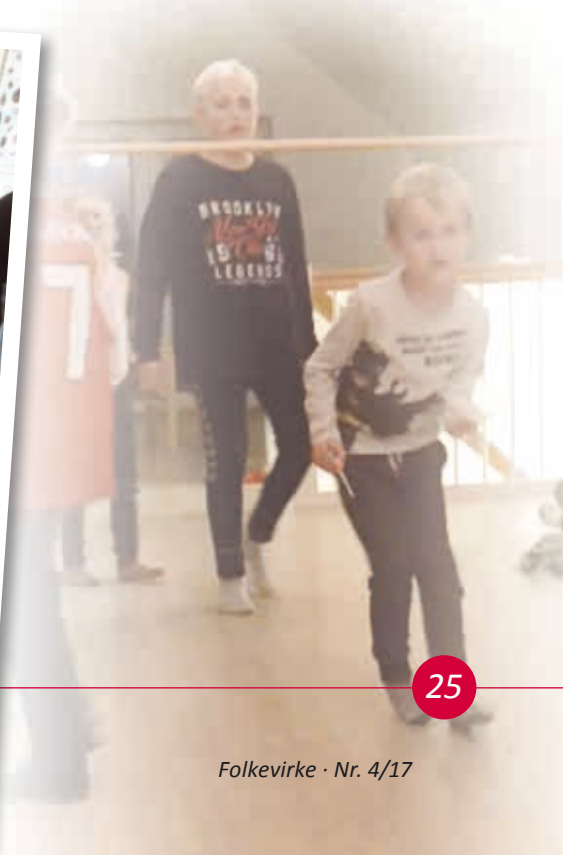
beredelser til aftenens fest, der stod i Halloween's tegn.

Børnene underholdt, og vi sluttede med dans.

Pludselig var det fredag og tid til at sige tak for nogle dejlige dage.

Kreativitet og hygge var nøgleord for Folkevirkes Bedsteforældre/Børnebørn-lejr på Langeland. Der blev tegnet, leget og bagt pandekager på åbent bål.

**Landet over
tilrettelægger Folkevirke
møder, foredragsrækker,
studiekredse, temamøder,
kurser og lejre,
hvor alle kan deltage**

Ved redaktionens slutning
forelå der oplysninger
om disse arrangementer.

Mere detaljerede oplysninger kan fås
ved henvendelse til
Folkevirkes kontor,
Niels Hemmingsens Gade 10, 3. sal,
1153 København K,
telefon 33 32 83 11
(bedst tirsdage mellem kl. 9 og 16)
eller folkevirke@folkevirke.dk

Folkevirkes møder former sig som
åbne debatter om aktuelle emner,
hvor deltagerne som regel
tager udgangspunkt i et oplæg.
**Folkevirkes møder er åbne
for alle interesserede!**

» REGION HOVEDSTADEN

BORNHOLM

Kontakt:

Marianne Kofod Pedersen,
Svanekevej 32, 3740 Svaneke
Tlf. 56 49 21 65

KØBENHAVN

»På Folkevirke«

Niels Hemmingsens Gade 10,
1153 København K.

Kontakt:

Folkevirke,
Niels Hemmingsens Gade 10, 3. sal,
1153 København K. eller
Jeanne Bau-Madsen
Tlf. 45 85 65 92
folkevirke@folkevirke.dk

Folkevirkes Litteraturkreds i København

Mødestedet er Folkevirke,
Niels Hemmingsens Gade 10, 3. sal,
1153 København K.
Tlf. 33 32 83 11

Debatmøderne foregår på torsdage kl. 12.00-14.30.

Følgende datoer og bøger er aftalt
af studiekredsen.

2017

14. december

Jón Kalman Stefánsson: »Fisk har
ingen fødder«.
Oplægsholder Stella Larsen.

Der betales kontingent for hele
sæsonen ved kursusstart (efterår og
forår) i alt kr. 600.

Litteraturkredsen har eksisteret i flere
år, og der kommer hele tiden nye
medlemmer. Men der er plads til flere,
som har lyst til at engagere sig i en
levende og vedkommende debat.

Kontakt:

Britta Poulsen
Tlf. 46 36 56 32

FOLKEVIRKE KØBENHAVN 2017

6. december

Folkevirke København i samarbejde
med Haandarbejdets Fremme.
Juletur til Greve Museum.
Museet byder på en spændende
udstilling med titlen »Hvem sagde
broderi«, hvor Jytte Harboesgaard
viser rundt, og desuden har museet en
fin juleudstilling.

Rundvisningen starter kl. 11.00,
og herefter er der frokost i caféen
inkl. kaffe og kage.

Transporten til Greve Museum kan
foregå med bil og evt. samkørsel.
Ellers går bus nr. 120 fra Høje Tåstrup
Station direkte til museet.

Pris for medlemmer kr. 225,-

Pris for gæster kr. 250,-

Prisen inkluderer rundvisning og
frokost plus kaffe og kage.

Beløbet bedes venligst indbetalt til
Haandarbejdets Fremmes
bankkonto: reg. nr. 4652,
konto nr. 4865196032,
mrk. Greve Museum.

Sidste tilmeldingsdag var den 12.
november 2017.

KØBENHAVNS VESTEGN

Vestegnens Litteraturkreds

Møderne holdes den sidste tirsdag i
hver måned.

Med mindre andet er nævnt,
så holdes alle møder i Glostrup
Fritidscenter, mødelokale 3.

2017

5. december

»Brit Marie var her« af
Frederik Backmann.
Fremlægges af: Birgit Kristensen.
Dagens digt: Edda Faurholt.

2018

6. februar

»Land i Datid« af Jesper Bugge Cold.
Fremlægges af: Gurli Søby.
Dagens digt: Anne Birte Kyed.

27. februar

»Folkets skønhed« af Merete Pryds
Helle.

Fremlægges af: Annelise Bohn.
Dagens digt: Lis Hagberg.

17. marts

»Temadag i Tåstrup«.
Programmet kommer senere.

20. marts

»To søstre« af Åsne Seirstad.
Fremlægges af: Ingelise Olsen.
Dagens digt: Annelise Bohn.

24. april

»Gramhavet« af Erling Jepsen.
Fremlægges af: Connie Michelsen.
Dagens digt: Hanne Lamberts.

Alle litteratureftermiddage er i
Glostrup Fritidscenter, mødelokale 3,
fra kl. 14.00-17.00.

Tilmelding og kontakt:

Formand Ellen Kristiansen,
Vegavænget 11, 2620 Albertslund
Tlf. 43 64 62 07
Næstformand Ingelise Olsen
Suppleant/revisor Anne Birthe Kyed

LYNGBY

Kontakt:

Formand Jeanne Bau-Madsen
Tlf. 21 27 62 19
Kasserer Annette Albrecht
Tlf. 45 87 43 67
Lene Hjeds
Tlf. 45 81 61 31
Eva Ladekarl
Tlf. 45 87 73 77

» REGION NORDJYLLAND

FOLKEVIRKE VESTHIMMERLAND

Alle arrangementer foregår på
Farsø Hotel kl. 14.00-16.15, hvis ikke
andet er nævnt.
Entré og kaffe med kage – 90 kr.

2017

4. december

Sopran Henriette Nederby og pianist
Ole Kiilerich, København.
Emne: »Du lærte mig at se«.
Med udgangspunkt i brevsvekslingen
mellem Carl Nielsen og hustruen Anne
Marie Carl Nielsen belyses kunstner-
nes tanker omkring kunsten, livet og
ægteskabet.
Der veksles mellem oplæsning af
brevene og fremførelse af Carl Niensens
sange.

2018

8. januar

Sognepræst, kulturanmelder
Troels Laursen, Ullits.
Emne: »Anton Laier - en gal præst eller
en genial kunstner?« Foredraget er en
fortælling og billedtur rundt i den gale
præsts kunst – der sine steder var
genial.

5. februar

Bibliotekar Hanne Arent, Silkeborg.
Emne: »Jutta Boysen Møller, Mor
Danmark – en af danmarkshistoriens
store kvindeskikkelser«. Et foredrag
om Jutta Boysen-Møllers liv og
engagement efter 1874 i Dansk
Kvindesamfund og kvinders valgret.

12. februar

Generalforsamling.
Fri entre, incl. kaffe og kage
Folkevirkes landsformand, journalist,
redaktør af kulturtidsskriftet »Folke-
virke«, Annemarie Balle, København.
Emne: »Hvad vil vi med fællesskabet?«
Annemarie Balle fortæller om Folke-
virkes visioner og den vigtige demo-
kratiske samtale, som har været en af
Folkevirkes hjørnestene gennem snart
75 år. Herefter holdes generalforsam-
ling.

5. marts

Forfatter Gretelise Holm, København.
Emne: »Gretelises Danmarkshistorie«. En kombination af hendes to bestsel-
lere, »Jesus, pengene og livet« og
»Kærligheden, kampen og kloden«.

Kontakt:

Karen Pihlkjær,
Stenildhøjvej 48a, 9600 Aars
Tlf. 98 66 16 80
kk@pihlkjaer.dk
Lone Nørgaard,
Svoldrupvej 122, Vognsild,
9600 Aars
Tlf. 98 65 82 57
pelonor122@gmail.com
Mona Jensen,
Aalborgvej 4, Hornum, 9600 Aars
Tlf. 22 40 29 58
Mona22402958@gmail.com
Tove Kristensen,
Hans Egedes Vej 120, 9600 Aars
Tlf. 98 62 66 10
Tove.kristensen2@skolekom.dk
Lisbet Andersen,
Løgstørvej 140, Trend, 9640 Farsø
Tlf. 22 96 84 80
lisbetandersen@live.dk
Magrethe Krogh Hansen, Farsø
Tlf. 23 67 46 04
Else Thirup, Aars
Tlf. 23 25 28 17

Vesthimmerlands Litteraturkreds

Kredsen mødes i Dronning
Ingrid Hallerne, Farsø,
hvor alle møder starter kl. 14.00,
med mindre andet oplyses.
Alle er velkomne!

Kontakt:

Inger Olsen
Tlf. 98 63 34 34
Jette Høyer
Tlf. 25 39 97 96

» REGION MIDTJYLLAND

HERNING

Møder holdes i Kirkehuset ved Herning
Kirke, Østre Kirkevej 1, Herning.
De holdes hver anden mandag
kl. 14.00-16.00. Der er adgang en halv
time før. I løbet af mødet holdes der en
kaffepause på ca. et kvarter, så man kan
nyde sin medbragte kaffe. Der er også
mulighed for at købe kaffe.

2017

11. december

Advents- og julesange og gamle
danske vintersange med Jeannet
Ulrikkeholm. Musikalsk foredrag med
humor og energi.

2018

8. januar

»Seks seje kvinder – om fire genera-
tioners kvindeliv« – med særlig vægt
lagt på Emma Gad. Foredragsholder
og journalist Dagmar Helles Brend-
strup blander op for en perlerække af
gode historier og anekdoter.

22. januar

Kaj Bach Pedersen fortæller i foredra-
get »John Muir Trail, USA – 22 dages
vandring i ødemarken« om sin tur til
en række nationalparker i Sierra
Nevada bjergene.

5. februar

»Humor og lyst – Livets salt«
– Historiefortælling med musik,
sange, humor og stærke følelser af
Carl Erik Lundgaard, Assens.

19. februar

Besøg i Historiens Hus.
Vi mødes ved museet på Museums-
gade i Herning kl. 13.45,
hvor Jørgen Årestrup og Inger Iversen
venter på os.
Jørgen Årestrup vil fortælle om
arbejderbevægelsen og fagforenin-
gerne i gamle dage, bagefter får vi
lejlighed til at kigge i arkiverne.
Inger Iversen vil fortælle og vise os
rundt i sygehusmuseet.
Vi kan også se Jens Hansens bonde-
gård
Der vil blive lejlighed til at indtage
vores medbragte kaffe.

5. marts

Generalforsamling.

19. marts

»Blandt originaler og andet godtfolk«
– Journalist Per Hansen fortæller om
nogle af de herlige jyder, som han har
lavet TV-portrætter af.

14. maj

Udflugt. Program kommer senere.

Medlemskontingent for hele sæsonen er
kr. 200,00. Hvert møde koster
kr. 40,00 for medlemmer og kr. 61,00 for
ikke-medlemmer. De samme satser
gælder for pensionister.

Bestyrelse:

Mona Haven Jensen,
Dalgas Alle 2e, 4, 7400 Herning
Tlf. 97 12 17 45
Tove Katstrup,
Karen Blixens Vej 1p, 7430 Ikast
Tlf. 40 70 90 51
Henny Jeppesen
Tlf. 30 29 46 75
Jutta Jørgensen,
Fællestoften 4, 7400 Herning
Tlf. 97 26 80 18
Lene Lund Hansen,
Emil Resensvej 47, 7400 Herning
Tlf. 97 12 98 82/29 92 58 50
LENE47LUND@gmail.com

HOLSTEBRO

Kontakt:

Karen Margrethe Madsen
Tlf. 97 41 40 92

» REGION SYDDANMARK

ODENSE

Litteratur- og samtalekreds

Kontakt:

Ida Hansen
Tlf. 66 11 23 71

» REGION SJÆLLAND

ROSKILDE

Moderne holdes tirsdage kl. 14.00 i
Roskilde Biblioteks foredragssal.
Kaffe/te og kage i pausen er inklude-
ret i årskontingentet.

Gæster er velkomne. Gæstebetaling
50 kr. – dog 100 kr., når foredragshol-
deren kommer udefra.

2017

5. december

»De døde og de levende« af
Ben Q. Holm v/ Annette Molin.

2018

9. januar

»Dengang vi var os« af René Jacobsen
v/forfatteren.

6. februar

Kl. 13.30: Generalforsamling.
Derefter »Brobyggerne« af
Jan Guillou v/Birthe Schultz.

27. februar

»Fru Marie Grubbe« af
J. P. Jacobsen v/Jes Nysten.

20. marts

»Juleoratoriet« af Göran Tunström
v/Britta Poulsen.

10. april

»Doktor Bagges anagrammer« af
Ida Jessen v/Bessie Stege

Vi mødes hver gang kl. 14.00-16.30.
Kaffe/te og kage i pausen er inklude-
ret i årskontingentet.
Gæster er velkomne.
Gæstebetaling 75 kr. – dog 100 kr.,
når foredragsholderen kommer
udefra.

Årskontingent er 650 kr. til Nordea.

Reg. nr. 2280
Konto nr.: 6888-996-409
(dog 500 kr. for medlemmer
af Folkevirke i København).

Bestyrelse:

Annette Molin, formand
Tlf. 22 41 85 98
annette.molin@gmail.com
Britta Poulsen, næstformand
Tlf. 23 46 45 95
britta.poulsen@privat.dk
Bente Ørum, kasserer
Tlf. 46 32 16 11
kajv@roskilde.dk
Birthe Schultz, sekretær
Tlf. 40 61 50 23
brth.schultz@gmail.com
Kirsten Rudfeld, bestyrelsesmedlem
Tlf. 29 61 28 81
rudfeld@webspeed.dk
Bente Laursen, suppleant
Tlf. 21 22 36 42
bente_l@youmail.dk
Hanne Molin, suppleant
Tlf. 40 63 31 28
juulmolin@gmail.com

ØLSTED

Litteraturstudiekreds

Vi mødes hver 6. uge og
planlægger fra gang til gang.
Kontakt:
Lis Timmermann,
Hermelinvej 9, 3310 Ølsted

» UDLAND

GRØNLAND

Folkevirke i Nuuk

Kontakt:

Rebekka Olsvig,
Jens Kreutzmann Aqq 30,
postboks 575,
3900 Nuuk, Grønland

En spændende eftermiddag med forskellige kunstneriske udtryk:

KVINDESTEMMER '18

Lørdag den 3. marts 2018 kl. 11.30-16.00 i det tidligere Jazzhouse – det nye spillested »Hotel Cecil« i Niels Hemmingsens Gade 10, 1153 København K

Så er programmet for næste forårs spændende dag – **Kvindestemmer '18** – næsten klar. Det bliver 12. gang, at Kvindestemmer bliver præsenteret. Bag arrangementet står foruden Folkevirke Kvindelige Kunstneres Samfund, Kvinder i Musik og Dansk Blindesamfunds Kvinder.

Programmet ser sådan ud:

Kl. 11.30

Dørene åbnes.

Kl. 11.50

Kvindestemmer introduceres ved **kunsthistoriker** og **redaktør Lisbeth Tolstrup**.

Kl. 12.00

Musik – aftale endnu ikke indgået.

Kl. 12.30

Forfatter Dorrit Willumsen.

Dorrit Willumsens prisbelønnede forfatterskab består af mere end 20 romaner, digt- og novellesamlinger, skuespil og erindringer. Hun vil lave punktnedslag i sit forfatterskab med fokus på sin seneste roman »Nær og fjern«.

Omdrejningspunktet i Dorrit Willumsens værker er nutidsmenneskets længsel efter lykke og kærlighed, men det er barske skæbner og konflikter i intimsfæren, hun skildrer.

Kl. 13.00

Billedkunstner Tine Hecht-Pedersen.

Som kunstner er Tine Hecht-Pedersen i årene 1984-1991 uddannet på Kunstakademiet i København – med indtryk også fra Det frie Akademi i Haag i Holland. Hendes lærere var bl.a. Torben Ebbesen, Hein Heinsen og Bjørn Nørgaard. Sin debut fik hun på Charlottenborgs Efterårsudstilling i 1984. Der præsenterede hun nogle skulpturer bestående af træstammestykker beklædt med plast, pap og adobe.

Kl. 13.30

Pause.

Kl. 13.45

Forfatter og filminstruktør

Sonja Vesterholt.

Sonja Vesterholt er forfatter og prisbelønnet dokumentarfilminstruktør og en charmerende og indsigtfuld fortæller, der med humor og sans for detaljer synliggør kulturmødet. Hun kom til Danmark fra Sovjetunionen i 1970. Hun har instrueret og produceret en lang række dokumentarfilm og tv-programmer, hvor flere har vundet priser. Hun udgav i 2011 erindringsbogen »Hunden er rask«, og i 2016 udgav hun »Kærlighedslandet«, hvor Sonja Vesterholt fortæller om sine år i Danmark.

Kl. 14.20

Musik – aftale endnu ikke indgået.

Kl. 14.50

Forfatter Christina Hesselholdt.

Christina Hesselholdt er uddannet fra Forfatterskolen, hvor hun også har undervist. Hun har været medredaktør på de litterære tidsskrifter Banana Split og Den Blå Port.

Hun er et af hovednavnene inden for dansk 90'er-minimalisme. Hendes sparsomt formulerede prosatekster dannes ofte ved at spille på ordenes dobbelte eller mangedobbelte betydninger, flere lag i teksten. Hun har desuden været med til at udvikle og cementere punktromanen som genre.

Se flere oplysninger om de optrædende på www.folkevirke.dk!

Pris: 100 kroner.

Billetter købes ved indgangen.

Café: Der kan købes sandwich, øl, vin, vand, the og kaffe.

Arrangører: Folkevirke, Kvinder i Musik, Kvindelige Kunstneres Samfund og Dansk Blindesamfunds Kvinder.

Yderligere info:
folkevirke@folkevirke.dk